

सङ्क्रमणकालीन न्यायका सम्बन्धमा आयोगबाट हालसम्म भएका प्रयास र सुझाव सम्बन्धमा

पत्रकार भेटघाट कार्यक्रम

मिति : २०८१-३-२४

१. आयोगबाट हालसम्म भएका प्रयासहरु

पत्रकार मित्रहरु,

व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादाको सनिश्चितता गर्ने संवैधानिक दायित्व राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई रहेको छ । नेपालमा वि.सं. २०६३ मङ्सिर ५ गते तत्कालिन द्वन्द्वरत पक्षबिच विस्तृत शान्ति सम्झौता भएको थियो । जसले वि.सं. २०५२ सालदेखि २०६३ सम्म भएको सशस्त्र द्वन्द्वको कारण भएका मानव अधिकारका गम्भीर उल्लंघनका घटनाहरूलाई सम्बोधन गर्न मार्ग प्रशस्त गर्यो । यस सन्दर्भमा आयोगले सशस्त्र द्वन्द्व पीडितहरूको मानव अधिकार संरक्षणार्थ निरन्तर कार्य गर्दै आइरहेको छ । आयोगले सशस्त्र द्वन्द्वको अवधिमा मानव अधिकार अवस्थाको अनुगमन गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य गर्न तत्कालिन द्वन्द्वरत पक्षलाई प्रतिबद्ध हुन आग्रह गरेको थियो । आयोगले विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ९.४ मा उल्लिखित कार्यादेश बमोजिम विस्तृत शान्ति सम्झौता सम्पन्न भएको मितिदेखि नै मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट अनुगमन गरी प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा नेपाल सरकारसहित सम्बन्धित सरोकारवालासमक्ष सुझाव तथा सिफारिसहरु गर्दै आइरहेको छ ।

सो क्रममा आयोगले नेपाल सरकार, प्रमुख राजनीतिक दलहरु, नागरिक समाज र पीडितहरूको उल्लेख्य उपस्थितिमा उच्चस्तरीय अन्तरसंवाद कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ । कार्यक्रममा नेकपा माओवादीका अध्यक्ष, नेपाली कांग्रेसका सभापति र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका उच्चस्तरीय नेताबाट सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई निष्कर्षमा पुर्याई पीडितलाई न्याय दिने प्रतिबद्धता व्यक्त भएका थिए । कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट सात प्रदेशमा आयोजना भएका सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको आयोगले पर्यवेक्षण गरेको छ । सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई निष्कर्षमा पुर्याउन आयोगले प्रेस विज्ञप्ति, पत्राचार तथा आफ्ना धारणा सार्वजनिक गर्दै पटक-पटक नेपाल सरकार तथा सम्बन्धित सरोकारवालालाई ध्यानाकर्षण गराउँदै आइरहेको छ । यस क्रममा आयोगले गम्भीर प्रकृतिका बेपत्ता, गैरन्यायिक हत्या, अपहरण, यातना, बलात्कार तथा यौन हिंसासम्बन्धी मुद्दामा आम माफी दिने कार्य नगर्न नगराउन, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ लाई मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, सर्वोच्च अदालतको आदेश र यस आयोगको सिफारिसबमोजिम संशोधन गर्न र आममाफीको धारणा आयोगलाई स्वीकारयोग्य हुन नसक्ने लगायतका धारणा आयोगले सार्वजनिक गर्दै आइरहेको छ ।

पत्रकार मित्रहरु,

आयोगले विभिन्न राष्ट्रिय छलफल तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा गरिएको अध्ययनको आधारमा तयार पारिएको धारणा चौथो पटक मिति २०८० साउन १८ गते कानून, न्याय तथा मानव अधिकार समिति अन्तर्गतको बेपत्ता पारिएका

व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ लाई (तेश्रो संशोधन) गर्न बनेको विधेयकमाथि दफावार छलफल गर्न गठित उपसमिति समक्ष पेश गरेको छ । पेश गरिएका धारणाका मुख्य बुँदाहरु सत्य अन्वेषण तथा छानविन, न्याय तथा अभियोजन, परिपूरण, आममाफी लगायत ११ वटा रहेका थिए । यी सबै विषयहरुलाई समेटी यस आयोगले तयार गरेको प्रतिवेदन आजै सार्वजनिक गरिएको छ । जसले संक्रमणकालीन न्यायलाई निष्कर्षमा पुर्याउने सन्दर्भमा मूख्य रूपमा निम्न सुझावहरु मिति २०८१-३-२१ मा नेपाल सरकार र संसदसमक्ष पठाइसकेको छ ।

२. सुझावहरु

संसदको कानून, न्याय तथा मानव अधिकार समितिबाट गठित उपसमिति निर्णयमा पुग्न नसकी शीर्ष नेतृत्वबाट निर्णय गर्न भनी दिएको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका ४ वटा विषयहरुमा आयोगको निम्न धारणा रहेको छ ः

२.१) मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघन भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा सशस्त्र द्वन्द्वमा संलग्न रहेको वा नरहेको निशस्त्र व्यक्ति, जनसमुदाय वा त्यस्तो द्वन्द्वका पक्षहरुबीच भएको भिडन्तमा संलग्न नरहेको व्यक्ति वा जनसमुदाय विरुद्ध लक्षित गरी वा योजनाबद्ध रूपमा सशस्त्र द्वन्द्वको कुनै पक्षले जानी जानी गरेको सहयोग, समर्थन वा उक्साहटमा अन्य कसैबाट गरिएको देहायको कुनै कार्यलाई सम्झनु पर्छ:

- (क) हत्या
- (ख) बलपूर्वक बेपत्ता
- (ग) अपहरण तथा शरीर बन्धक गरी बेपत्ता
- (घ) यातना दिने कार्य
- (ङ) जर्बजस्ती करणी वा अन्य यौनजन्य हिंसा गर्ने
- (च) अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार वा मानवीय कानून विपरित गम्भीर किसिमका अमानवीय कार्य वा मानवता विरुद्धका अन्य अपराध

२.२) सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा जोडिएका र प्रभावित भएका व्यक्तिहरुलाई कसरी सम्बोधन गर्ने ?

विस्तृत शान्ति सम्झौतापछि पनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बिछ्याइएका बम विष्फोट भई शान्ति सम्झौतापछि मृत्यु वा घाइते भएका, प्रभावित भएका, सशस्त्र द्वन्द्व अवधिमा वेवारिसे बमबाट घाइते भएका तथा जीवन गुमाएका व्यक्तिहरु, आन्तरिक रूपमा विस्थापित भई गुमेको सम्पति हालसम्म पनि प्राप्त गर्न नसकेका व्यक्ति वा परिवारहरु, बर्हिगमित बालसैन्यहरु, सशस्त्र द्वन्द्वकै कारण शारीरिक र मानसिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु लगायतका समुदायको समस्या समाधानको लागि ऐनबाट नै सम्बोधन गरी सो कार्य गर्न सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगमा संरचनागत व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

२.३) मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा मेलमिलापको लागि स्वतन्त्र सहमति नभएमा के गर्ने ?

मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा पीडितको स्वतन्त्र सहमति नभएमा माफी मिनाहा, क्षमा वा मेलमिलाप सम्बन्धमा क्षमादान दिँदा पीडितहरूसँग अनिवार्य र स्वतन्त्र रूपमा सहमति लिन, गम्भीर प्रकृतिका अपराध, मानवता विरुद्धको अपराध र युद्ध अपराधमा क्षमादान नहुने सुनिश्चितता गर्न दिइएको सुझावमा आयोग कटिबद्ध छ । मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन ठहर भएका मुद्दाहरूमा कुनैपनि अवस्थामा क्षमा दिन नसकिने भनी दिइएको सुझाव, आयोगले मिति २०७४ माघ २२ गते सार्वजनिक गरेको धारणामा 'गम्भीर प्रकृतिका मानव अधिकार उल्लङ्घनका मुद्दाहरू जस्तै बेपत्ता, गैर न्यायिक हत्या, अपहरण, यातना, बलात्कार तथा यौन हिंसासम्बन्धी मुद्दामा आम माफी दिने कार्य नगर्न नगराउन भनी उल्लेख भएको छ ।

साथै मिति २०७६ असोज ९ गते आम माफी स्वीकारयोग्य हुन नसक्ने भनी सार्वजनिक भएको धारणा र २०८० साउन १८ गते कानून, न्याय तथा मानव अधिकार समितिबाट बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (तेश्रो संशोधन) विधेयक सम्बन्धमा गठित उपसमितिलाई दिइएको सुझाव समेतको आधारमा मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा मेलमिलापको लागि स्वतन्त्र सहमति हुन नसकेमा प्रचलित कानून बमोजिम कानूनी कारवाही हुन उपयुक्त हुने आयोगको धारणा रहेको छ ।

२.४) घटी सजायका सम्बन्धमा आधार र कारण खुलाएर सजाय कम गर्न सकिने व्यवस्था गर्ने वा प्रतिशत नै तोकेर जाने भन्ने विषय

यस विषयमा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (पहिलो संशोधन) ऐन, २०७१ को संशोधन विधेयकमा यसअघि दिएको सुझावमा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको ठहर भएका व्यक्तिको हकमा प्रचलित कानूनमा उल्लेख भएको कम्तिमा २५ प्रतिशत सजाय भुक्तान गरेको हुनु पर्नेछ भनी सुझाव दिइसकेको हुँदा सोही बमोजिम प्रतिशत तोकेर जान उपयुक्त हुने आयोगको धारणा रहेको छ ।

उल्लिखित सुझावहरूसँगै आयोगले सङ्क्रमणकालीन न्यायिक प्रक्रियालाई सही ढङ्गबाट निष्कर्षमा पुऱ्याउने सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, सर्वस्वीकार्य मानव अधिकार तथा मानवीय कानूनको मर्म र भावनावमोजिम प्रकाशित प्रतिवेदनमा १९ बुँदामा नेपाल सरकारसमक्ष थप निम्न सुझाव तथा सिफारिशहरू पठाएको छ । जसमा रहेका सुझावको सार देहायबमोजिम रहेका छन् :

- आयोगले दोषी ठहर गरेका व्यक्तिहरूलाई कारवाही नहुँदा दण्डहीनताको प्रवृत्तिले प्रश्रय पाइरहेको हुँदा आयोगका सिफारिस कार्यान्वयन गरी कानूनी शासन र मानव अधिकार प्रचलनको प्रत्याभूति गर्न आयोगले प्रस्तुत गरेका सुझाव अनुसार कानूनमा परिमार्जन गर्न,
- सत्यको खोजी तथा अभिलेखीकरण, न्याय, परिपूरण तथा संस्थागत सुदृढीकरण भएमा पीडितले न्यायको अनुभूत गर्नसक्ने हुँदा सो सम्बन्धी कानूनी र संरचनागत व्यवस्थाको सुनिश्चित गरी कार्यान्वयन गर्न,
- विस्तृत शान्ति सम्झौता बमोजिम मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनलाई सङ्क्रमणकालीन न्यायको क्षेत्राधिकार भित्र राखी सङ्क्रमणकालीन न्यायको क्षेत्राधिकार र प्रक्रियामा रहेको अन्यौलताको अन्त्य गर्न,

- सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेश, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट भएका सिफारिस र संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय संयन्त्रबाट दिएका सुझावलाई दृष्टिगत गरी कानून तर्जुमा गर्न र त्यसको कार्यान्वयन गर्न,
- बेपत्ता, गैरन्यायिक हत्या, अपहरण, यातना, बलात्कार तथा यौन हिंसा सहित युद्ध अपराध र मानवता विरुद्धका मुद्दामा क्षमादान दिने, त्यस्ता मुद्दाको खारेजी गर्ने वा आममाफी दिने कार्य नगर्न, नगराउन, युद्ध अपराध तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न दोषीलाई हदम्यादको सीमामा नरही कारवाहीको दायरामा ल्याउन स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्न,
- गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने बाहेकका पीडकलाई क्षमादान दिने वा नदिने भन्ने कुरा पीडितको स्वतन्त्र सहमतिमा मात्रै हुने व्यवस्था गर्न,
- दुवै आयोगमा सङ्क्रमणकालीन न्यायका सिद्धान्तप्रति प्रतिबद्ध एवम् पीडितमैत्री भई दोषीलाई कारवाही तथा पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नसक्ने सक्षम नेतृत्वको नियुक्त गर्न,
- विद्यमान ऐनमा संशोधन हुन नसकेमा सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रहरूले विश्वसनीयता र वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा शीघ्र ऐन संशोधन प्रक्रिया टुङ्ग्याएर मात्र सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्र गठन गरी कार्य अघि बढाउने वातावरण सिर्जना गर्न,
- बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको हकमा निजको परिवारका हकवालालाई अनुपस्थित प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने कानूनी व्यवस्था गरी सम्पत्ति हस्तान्तरण हुने व्यवस्था गर्न,
- छानबिन प्रक्रियामा पीडित र साक्षीको सुरक्षा र संरक्षणका लागि विशेष प्रबन्ध गर्न,
- पीडितको तथ्याङ्क सङ्कलन र परिपूरण उपलब्ध गराउन तीनै तहको सरकार बिच विशेष संयन्त्र स्थापित गरी समन्वय गर्न,

धन्यवाद !

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल